

Академик Зоран ЛАКИЋ

Црногорска академија наука и умјетности
Подгорица

ЗА МОДЕРНИЛИ ПРИСТУП У ПРОУЧАВАЊУ НАЈНОВИЈЕ ПРОШЛОСТИ ПЉЕВАЉСКОГ КРАЈА

Отказани научни скуп од јесени прошле године био је везан за Дан ослобођења града, уствари за Дан општине. Да подсјетим – ријеч је о 20. (18) новембру 1944. године када су Пљевља била коначно ослобођена од њемачких окупатора. Годину дана прије – дакле 20. новембра 1943. године у Пљевљима је одржана значајна оснивачка скупштина ЗАВНО Санџака. Да сам којим случајем спровео анкету са питањем на који се 20. новембар мисли – као Дан општине нисам сигуран да би већина имала у виду 1944. годину. Но то је мање важно. Битније је да су оба датума везана за вријеме народноослободилачког рата и антифашистичке борбе, дакле, за вријеме II свјетског рата. Таква је ситуација и са осталим градовима Црне Горе – сви су они за Дан општине узели неки датум из НОП-а.

Јасно је да се избором Дана општине, као Дана ослобођења, односно Дана Побједе над фашизмом на овим нашим просторима, хтјело уважити једно вријеме и једна етапа вишевјековне борбе, какво је било вријеме рата 1941–1945. године, односно значај вишевјековне ослободилачке борбе, у којој посебно мјесто припада историји рата 1941–1945. године. За размишљање је зашто је уједињена Европа претворила 9. мај 1945. године из Дана Побједе у Дан Европе – и то баш на 50 годишњицу побједе над фашизмом. Није у питању – компромис, већ сазнање да свака побједа означава нечији пораз. Иво Андрић лијепо запажа: „Лице побједника је као ружа, а лице побијеђеног као гробљанска земља, од које свако бежи и главу окреће”. И колико год се помпезно славилa побједа, толико је то некимa било подсјећање на пораз. (*И када је ријеч о пораженом фашизму*). Невоља је у томе што се и један и други дан идентификују са народом. Вријеме, дакле, тече, а потомци – и једних и других, као да остају стамени сљедбеници идеја својих предака. А није тако. Занимао сам се фашизмом и антифашизмом – савреме-

ног доба. И дошао до парадоксалних сазнања: антифашизам је веома јак у некадашњим фашистичким земљама. И обратно – фашистичко наслеђе присутно је више код ранијих антифашистичких земаља. Данас и у неким нашим градовима наилазимо на графите са фашистичком орнаментиком.

Данашња европска десница има мало заједничког са старим фашизмом, запажа Умберто Еко у свом есеју – *Замагљени тоталитаризам и вечни фашизам* (1995). Ипак га препознаје: „Ако фашизму одузмете империјализам – добијате Франка и Салазара; уклоните ли колонијализам – ето његове балканске варијанте”. И тачка. Дакле, закључује Умберто Еко – упркос ове збрке, ипак се може препознати – вечити фашизам, односно *УР – фашизам*, како га назива. При томе наводи: негативан култ традиције, одбацивање модерног-иновативног, ирационализам као акцију ради акције (*l'art pour l'art*). У савременом свијету комуникације и толеранције – за *УР – фашисте* је слагање равно издаји. Зато је вечити фашиста уствари расиста. „Када сам био дечак, учили су ме да су Енглези народ са пет obroka”. Незаобилазан у препознавању је и елитизам као припадништво најбољем народу на свијету и презир према слабијем. Једном ријечју савремени фашизам промовише живот за борбу, а никако борбу за живот. Зато га ни данас није тешко препознати.

Но вратимо се нашој теми. Принципијелно је питање да ли су одабрани датуми за Дан општине – најзначајнији датуми у историји било кога нашега града. Зар у историји Цетиња као престоног града Црне Горе није важније када је утемељен овај град 1484. године, или за Даниловград зар није значајније када су му плански ударени темељи 1869. године. Тиме не доводим у сумњу значај периода НОП-а, већ размишљам да ли је из НОП-а извучен најважнији и најзначајнији датум. Пљеваљска битка 1. децембра 1941. године је уврштена у најзначајније битке НОР-а, а свакако је била најзначајнија у 1941. години на читавом подручју Југославије. Први пут у историји покрета отпора у поробљеној Европи – вођена је битка за ослобођење једног већег насеља. Искуства из ове битке коришћена су у сличним биткама које су вођене у току рата 1941–1945. године на нашем југословенском ратишту. Без Пљеваљске битке 1941. године, не би било успјешних битака за Ливно, Купрес, Бихаћ, па чак и за Београд. Иако Пљевља нису била ослобођена 1. децембра 1941. године, остварен је постављени задатак – спајања двије слободне територије у једну јединствену – југословенску, спајања двију војски и стварања елитних пролетерских јединица, итд.

Радни наслов скупа који нас је окупио означен је врло прецизно *Средње Полиме и Потарје као истраживачки проблем*.

По оба основа могао сам пријавити моју раније одабрану тему – 20. новембар – Дан ослобођења Пљеваља (историјски есеј), јер је она и општа и посебна, везана је за шире подручје и локални крај. Објективно гледано Пље-

вља су увијек у историји играла такву улогу. И тако смо га и до сада обрађивали, јер је имало своју историју – ширег значаја. Пљевља се и данас залажу за такво мјесто у историји.

Зато нећу да одступим од претходно пријављене и раније обрађене теме за одложени научни сусрет који, као организатори кажу, више неће бити већан за новембар и јесен, већ за јуни и прољеће. И тако ће бити „свих наредних научних скупова”. Можда нас ова временска дислокација обавезује и на још критичнији однос према свим наредним скуповима, не зато што претходна четири нису била у довољној мјери таква, већ зато што историјска дистанца пружа бољу могућност и што су захтјеви историјске науке данас много већи, него што су то били до сада. Мислим да је иза нас вријеме – када су побједници писали историју – у негативном значењу тога појма. „Никада у рату – каже Берђајев, свјетлост и истина не могу бити искључиво на једној страни, а зло и тама на другој.”

У побједничкој еуфорији често су нови побједници врло брзо заборављали оне претходне. Прихватало се, иначе, неприхватљиво – да историја почиње од нових побједника. Зато је по правилу, увијек била најважнија у историји града и краја – она посљедња побједа. Објективни приказ историјских процеса, догађаја и личности битан је услов да историја буде оно што је њен ваздашњи задатак – да казује како је уистину било „ни по бабу, ни по стричевима”.

У комуникацији са организаторима овог нашег првог јунског окупљања имао сам дилему због здравствених разлога. Рекли су ми да могу да гледам и да читам. И зато сам опет са драгим пријатељима и свима вама. Одавно сам стекао навику да пажљиво слушам и да опет – профитирам.

Моје саопштење, које држим као врло сложено, акцентираћу више са аспекта научно-стручне методологије. А то значи да ћу више отворати питања и стрпљиво трагати за правим одговором. Хтио сам рећи да се и на основу исте фактографије могу изводити различити – другачији, чак и међусобно супротстављени закључци, укључујући и оне које сам сам изложио. Иза њих наравно стојим, али уважавам и сва остала размишљања и закључивања.

Моје излагање је као што сам најавио, посвећено периоду рата 1941–1945. године који се период називао антифашистичка борба и рат, народно-ослободилачка борба и рат, затим рат и револуција, рат и социјалистичка револуција, а у посљедње вријеме и грађански рат. Сваки од ових назива има свој дан рођења и своје вријеме трајања; свога кума. Наводи сваког истраживача на размишљање, али га и усмјерава нитима политике и политичке идеологије. И за почетак – то је довољно.

У назначеном кратком хронолошком периоду, без обзира како га и због којих разлога називам, Пљевља су – као и до тада – играла значајну, или макар – посебну улогу. И то се мора запазити и истаћи да би се схватили и

разумјели сви они процеси који су се преко њих преламали. О томе сам говорио и писао на претходном нашем окупљању – четвртом по реду. А тај положај Пљеваља се тако не сагледава у највећем броју историјских текстова које сам пажљиво пратио. (И због емотивних разлога. У Пљевљима сам био ђак – првак и свједок чувене Пљеваљске битке 1. децембра 1941. године.)

Историчари као по неком шаблону пројектују садашње наше вријеме – у ондашње историјске процесе. Данас су Пљевља важан црногорски град. У рату који је кренуо јула 1941. године она су била још само 2–3 мјесеца у ингеренцији партијског руководства из Црне Горе као инспиратора и руководиоца антифашистичке борбе. Већ од октобра 1941. године, она су као дио Обласног комитета КПЈ за Санџак – директно везана за ЦК КПЈ. Од 20. новембра 1943. године Пљевља су центар партизанске аутономије Санџака – све до 29. марта 1945. године, када је сва Црна Гора била увелико ослобођена од фашистичких окупатора.

Та специфичност Пљеваља осјећала се у ратним историјским процесима. Само ћу навести пар примјера: чврсти курс ПК КПЈ Црне Горе и Боке – није допирао на ова подручја, макар са оном жестином која је позната у историографији као „лијеве грешке”. Народноослободилачки одбори су на овим подручју боље него другдје схватили однос КПЈ – народна власт – војска. Колико је мени познато нигдје другдје у земљи није смијењен један партизански командир – због лошег командовања, какав је случај био на подручју Среског НОО у вријеме Пљеваљске битке 1.12.1941. године. Ово јесу примјери, али не за навођење, већ за дубљу анализу. Они пружају такву могућност.

У истом контексту поменуо сам већ Пљеваљску битку 1.12.1941. године. Није она само Пљеваљска битка, нити само црногорска – како се најчешће приказује. Пљеваљска битка 1.12.1941. године је, како сам на почетку истакао, највећа битка 1941. године и једна од највећих битака народноослободилачког рата 1941–1945. године. Њено свођење на локални догађај – општински или републички – значи неразумијевање њене улоге и значаја.

Има још занимљивих и значајних детаља везаних за историју овога краја управо у периоду рата 1941–1945. године. У њих свакако спада и оснивање ЗАВНО Санџака у Пљевљима 1943. године и његово расформирање у Новом Пазару 1945. године. Без даљег улажења у ово сложено питање рећи ћу још само да се ништа није дешавало случајно, поготово не питање изградње Југославије на федеративном принципу. Прије пар година објављен је један занимљив докуменат из кога се види ко је и када предлагао замјену територија пројектованих република и покрајина. Тај дио ћу цитирати из мог ширег текста – *Југословенски ратни федерализам и партизанска аутономија Санџака*, који сам саопштио на научном скупу у Новом Пазару – новембра 2003. године:

„Са ширег аспекта гледано статус Санцака додатно компликује осјетљиво питање граница унутар федерације. То смо илустровали на примјеру односа Црне Горе и Санцака. Најновија историографска истраживања показују да се понекад посезало и за кардиналним рјешењима, када су у питању сусједи”. Цитирам: „Може се догодити да ће нова федеративна Југославија, у случају да се формира демократска албанска држава – морати да поради на исправљању границе у корист Албаније и уступању реона у којима живи компактно албанско становништво. У замену, Албанија може да уступи Југославији град Шкодер (Скадар), на граници са Црном Гором, који је 1912. године, била заузела црногорска војска, у рату са Турском.”

Наведени примјери говоре колико су тада нека конкретна рјешења била под снажним утицајем теорије о свјетској револуцији која је означавала СССР као стожер окупљања свих социјалистичких снага; није, дакле, било важно неко конкретно рјешење малог простора, јер ће сви простори бити обједињени у јединственом савезу свих социјалистичких земаља. Само тако се може објаснити зашто се нова Југославија онако енергично борила за сваки педаљ земље која остаје под доминацијом и у саставу капиталистичког Запада и зашто је показивала претјерано флексибилан став – када су били у питању простори захваћени револуционарним превирањима, који ће свакако, водити ка здруживању – на Истоку. Но ово је некако изван теме нашег разматрања, али, ипак, показује колико је политика, а не наука била тумач историјских процеса.

Могоа бих навести још доста сличних примјера – из осталих облика организовања живота у ратним условима, посебно када су у питању међу-конфесионални односи, затим питања из области просвјете и културе. И то не ради пикантности која са собом носе, гледано са данашње стајне тачке, већ да бих подупро тезу да проучавању свакојаке историје Пљеваља и посебно периода 1941–1945. године, не треба прилазити са становишта локалног, јер су се Пљевља одавно изборила да се њихов положај кроз историју сагледава са ширег и општег и да се при томе не изгуби оно што у методолошком смислу сматрамо локалним, конкретним и посебним.

Умјесто закључне оцјене изложеног, скренућу пажњу на питање датума ослобођења, односно Дана општине. Правио сам анкету међу основцима и средњошколцима са ширег подручја Црне Горе и међу студентима историје. За прве двије категорије могли бисмо рећи да заиста ништа не знају из овога дијела завичајне историје. И знање студената је врло скромно – када је у питању завичај. (То смо надокнађивали семинарским радовима). Бачко знање потиче из породице, углавном, из приче баба и ђедова. Школу и уџбеник мало је ко помињао. Погледао сам шта тамо пише. Отворено речено – ништа.

И даље: као дугогодишњи професор историје примијетио сам да се мало ко определио да прави дипломски рад на тему НОП-а. Одавно нема ни

магистарских радова, нити докторских радова – не само код нас у Црној Гори. А имамо доста занимљивих тема – посебно из области духовности, затим прелијепих ликова због којих су нам пријатељи говорили да су љубоморни на наше јунаке. За наш 13-то јулски устанак су рекли – ни мањег народа, ни већег подухвата. Најзад ћу рећи да су на заједничком споменику *Покрета отпора у Европи*, који је подигнут у Кому на сјеверу Италије, исписане предсмртне ријечи на смрт осуђеног Ратка Жарића.

Размишљаам због чега се управо такво стање ствара код нас. Умјесто одговора, нудим дио мога разговора са једним угледним издавачем. Понудио сам му рукопис књиге *Култура и револуција*, о чему је заиста, врло мало или нимало писано. Иронично или са сажалењем ми је одговорио: *Кога то више занима?*

Закључићу и овај тематски блок констатацијом да нема нормалне комуникације одговарајућих друштвених органа. Власт обиљежава Дан општине и то ученици знају. Али не знају зашто је одабран баш тај датум. О томе ништа не пише у уџбеницима, чак реформистичке школе. Али зашто се губи интерес за овај период историје – то тек треба проучити и објаснити. Мислим да би то било на корист историје, науке и друштва у цјелини.

Примјери из Пљеваља помажу да се о овом периоду може писати и дубље и промишљеније. Синтетичније и објективније.

Academician Zoran Lakic

FOR MODERN APPROACH OF STUDYING THE RECENT PAST OF THE PLJEVLJA REGION

Summary

Studies of the early historical past were recently exposed to some founded, but also some totally unfounded reproaches. It is specially the case with studies of the war period from 1941 to 1945. By doing that, the facts are not doubted; on the basis of the same facts different, even opposite conclusions could be brought. Along with the founded request not to repeat the *white* and *black* spots in the historical science, politically a kind of national equalization in the war participation has been still preferred, which could lead to the unacceptable historical forgery, especially in analyzing the local events. The chosen examples from the region of Pljevlja show that clearly. "In war", Berdiayev says, "light and true can never be only on one side, and evil and darkness on the other."